

Byutvidelsene i 1847 og 1864 - og litt om fire eiendommer som ble byeieendommer

Av Knut Skjervold

I år er det 150 år siden byen for første gang fikk et større område av Strinda. Det hadde vært en byutvidelse 17 år før, men da utvidet byen seg bare såvidt over elva i øst.

Med 200-årsjubileet for 1814 friskt i minne, er det, før vi forteller om grensejusteringene, naturlig å se litt på det vi kan kalle det historiske bakteppet. Hvordan hadde folk det i tida like før omegnskommunen Strinda avga grunn til byen? Samtidig kan en jo nevne at nøyaktig på dagen 100 år etter utvidelsen i 1864 ble Strinda, Tiller, Leinstrand og Byneset slått sammen med Trondheim. (Se artikkelen *Strinda - fra bygd til by*, s. 136, i denne boka). Dette medførte at trønderhovedstaden for en kort stund var Norges nest største by hva folketall angikk.

1812 var det siste året i norsk historie da dødstillene oversteg antall fødsler. Stort sett var det fjellbygdene som hadde det verst, langs kysten var fisken den store livredderen. Under den store hungersnøden i Oppdal vinteren 1801, ble svært mange funnet døde i husene sine på seinvinteren.

Etter hvert ble helsestellet bedre og bedre. Hvilke tanker hadde folk i 1814 om det som skjedde på Eidsvoll? For å si det på brutalt vis: Folk flest hadde liten eller ingen interesse for politikk - for vanlige folk handlet det om å overleve, intet mindre. Derfor kan det synes som om grunnloven av 1814 først og fremst angikk over- og middelklassen, ikke de store skarer.

Kristiansten festning ble nedlagt som bemannet forsvarsverk i 1816. Da var vi jo sammen med Sverige i en såkalt personalunion. Våre tidligere fiender var blitt våre allierte. Samtidig var den norske økonomien så svak at nedleggelsen av Kristiansten ble ett av tiltakene for å spare penger for den unge nasjonen.

I Trondhjem og Strinden var det så harde tider i årene 1810 – 1820 at til og med noen grosserere i Søgaden (dagens Kjøpmannsgate) gikk konkurs, noe som igjen ga problemer for leverandørene. Pga. inflasjon hadde Thomas Angells velferdsfond stoppet utbetalingene i 1815. Det såkalte betleriet (tiggingen) grep om seg. Folk flest led stor nød. Det var trange tider! Trønderske tiggere anno 1815 satt så visst ikke med kopp framfor seg på trottoirene (fortauene). De banket taktfast med kjepper på por-

ter og dører til de besittende klasser helt til noen åpnet og eventuelt ga "bankerne" litt mat. Og selv om det er representanter for de velsituerte som har skriftlig klaget over dette, er det trolig riktig. Særlig foran høytidsdager kunne pågangen være svært stor.

Men allerede i 1820-åra bedret økonomien seg, og Trondhjem kunne på nytt kalles "de milde stiftelsers by". Thomas Angellfondet kunne igjen starte sin støttevirksomhet. I 1837 ble formannskapsloven innført. Fra da av skulle en ordfører og et kommunestyre avgjøre alle lokale saker. Men de økonomiske rammene som fulgte med, var svært knappe. Dermed ble det viktig å kunne si nei selv om formålene var gode. Særlig forsorgen eller fattigvesenet voldt besvær. Rundt om i landet ble det avholdt "negative auksjoner" over foreldreløse barn. De som krevde minst for å oppfostre ei jente eller en gutt fram til vedkommende ble 12 år, fikk "tilslaget". Da sparte kommunen penger.

Men det fantes lyspunkter. Helsestellet var blitt bedre. Flere barn levde opp. I forhold til arbeidsoppgavene i bygdesamfunnet måtte mange ungdommer se seg om etter andre muligheter. Dermed begynte mange å flytte inn til byene i håp om å få arbeid der. I tillegg ble utvandring til Nord-Amerika et forlokkende alternativ utover i hundreåret.

"Kjære industri, kom og gjør meg fri", er ei kjent strofe i ei vise fra siste halvdel

Da Byens Indvaanere nu ere blevene paalagte en forøget Fattigskat, saa tør man haabe, at Bøtleriet for vore Dørre blive affkaffet. Man vil maaffe sig: Lukker Eders Dørre! men hertil svares: Tiggeren banker saalænge paa Dørren indtil man aabner den; giv ham intet! men hertil svares igjen: Tiggeren gaaer ikke bort førend hans Ansøgning er bleven bevilget — Dersom den paalagte Skat befindes at være utilstrækkelig, saa bør den forøges; thi den hele Commune er efter en stiltiende Paagt, grundet i Naturloven og det borgerlige Selskabs Indretning, forbunden til at hjælpe dem af sine uheldige Medjelskaber, der ikke selv er istand til at forskaffe sig det, hvorved de kunne vedligeholde deres physiske Tilværelse; men Bøtleriet maa absolut reent vorde affkaffet; det er til allerstørste Skade for den Fattige selv, som derved bliver vant til Lediggang og til det, som deraf flyder; han med hans Børn fordærves paa Sjæl og Legeme; for Indvaanerne er Tiggeriet til største Besværlighed, og er tillige en Skam for os Alle. Matth Conr. Pøtterfon.

Trondhjems Adressecontours Efterretninger
15. april 1814.

av 1900-tallet. Faktisk kom mulighetene til å få arbeid i den unge, norske industrien som manna fra himmelen rundt 1850. Den begynnende mekaniseringen av landbruket ga altså et overskudd av arbeidsvillig ungdom på bygdene.

Hvor gikk grensene på Bakklandet etter 1. januar 1847?

Før dette året var det Nidelva som var Strindas grense mot byen. Egentlig var det bare ei smal stripe grunn som ble overført til byen. I sør gikk grensen ved Helgesæter Bæk, som det står på gamle kart. Den gikk ut i Nidelva i bunnen av Vollabakken. Grunnen som ble overført

Utsnitt av kart fra 1847. Den røde stiplede linjen (se pil) er bygrensa etter 1. januar 1847. Kartet er laget for å vise hvor bygningsloven fra 1845 for Trondheim skulle gjelde - hvor nye bygg måtte bygges i mur. Kart fra Trondheim byarkiv - fra www.flickr.com.

til byen på Baklandet, var omtrent så brei som Bybrua er lang. Likevel var det ganske så tettbygd. I nord gikk grensen mellom Bakke kirke og Bakke gård langs den bekken som rant der Nonnegata nå går. Dermed kom de to skipsverftene ved Bakke inn i byen. Loven av 20. september 1845 trakk opp grensene.

Krav om ny byutvidelse

Den 20. juni 1859 sendte Strinda en henstilling til stiftet om at en rekke områder øst for bygrensen måtte innlemmes i byen. Forslaget ble avvist av byens myndigheter med den begrunnelse at det fantes nok av byggetomter innen byen. Heller ikke var det sikkerhetshensyn som krevde en utvidelse. Men den

egentlige grunnen for avslaget var frykten for større fattigutgifter. Det var derfor Strinda hadde ønsket utvidelsen. Den kunne med andre ord påføre byen nye store byrder, samtidig som den ville bringe små skatteinntekter.

Loven om murtvang for Trondhjem hadde blitt vedtatt i Stortinget i 1845. Den utløste heftig debatt. Nicolay Jenssen argumenterte for murtvang, slik at fremtidige brannkatastrofer kunne unngås. Ludvig Kristensen Daae mente Jenssen hadde vikarierende motiver. Murhus kostet mye mer å bygge, dermed ble husleiene vesentlig høyere. Da ble den fattigste delen av innbyggerne tvunget til å slå seg ned på Strinda i randsonen til byen. ”Bestemmelsen vil-

de alene komme Kapitalister til gode”. Daae hadde sett klart det som senere skjedde. I 1857 for eksempel slo 150 personer fra byen seg ned like utenfor bygrensen på østsiden av byen. En stor majoritet av disse hadde arbeid i byen, men husleiene hadde tvunget dem ut.

Formannskap og bystyre hadde i 1859 sagt nei til forslaget fra Strinda. De ville ikke ”pånødes” noen del av Strinda. Men byborgernes synspunkter ble ikke tatt til følge verken av regjering eller storting. Loven om byutvidelse ble vedtatt i Stortinget 1. juni 1863. Utvidelsen skulle tre i kraft fra 1. januar 1864. (Se *Årbok for Strinda historielag 2004*, hvor

Utsnitt av “Oversigtskart over Trondhjem” utgitt av Stadsingeniørkontoret i 1893. Det viser “den gamle og den nye bygrense” - dvs. bygrensene fra 1. januar 1864 og 1. januar 1893. Pilene peker på grensen fra 1864. Den andre røde linja er grensen fra 1893. Kart fra Trondheim byarkiv - fra www.flickr.com.

Daguerreotypi som viser Bakke gård og Bakke kirke på 1850-tallet. Foto: Hans Krum. Kopi fra Universitetsbiblioteket i Trondheim.

hele lovteksten er gjengitt). Stortingsrepresentanten Einar Gram fikk med et tilleggsforslag flertall for at den nye bygningsloven skulle gjelde også for de nye områdene, samt i et ganske bredt belte utenfor bygrensene. Byens myndigheter jublet! Da ble det også murtvang der. Dermed ville Lade sogns fattigutgifter fortsatt stige.

De nye grensene i 1864

På IIsiden ble grensen satt like like sør for Arildsløkken. På den andre siden av Nidelva ble hele Nidarø samt eiendom-

men Tilfredshed tatt med, likeså Elgeseter gård og Lillegården. Grensen fulgte videre vestsiden av festningsmuren helt til området like nord for der nåværende jernbanelinje i dag krysser Nidelva. Med dette fikk byen ca. 2000 dekar fra Strinda. I tiårene som fulgte, bodde etter hvert mer enn halvparten av byens befolkning øst for elva. Folketellingen av 1901 viser at 55% av byborgerne bodde på denne siden, men da hadde enda en utvidelse funnet sted i mellomtiden, nemlig 1. januar 1893.

Gouache av Bakke gård av J. F. Rosenvinge 1821. Til høyre for vegen ser vi reperbanen på Bakkestranden. Kopi fra Universitetsbiblioteket i Trondheim.

Litt om 4 eiendommer som ble byeieendommer

Blant alle eiendommene som ble overført til byen i 1864, er det særlig fire av dem som utmerker seg:

Bakke gård

Bakke gård kan betraktes som ”juvelen i kronen”. Den er i verneklasse A. Opprinnelig var dette et nonnekloster som etter hvert ble umåtelig rikt. Rundt regnet 260 gårder i Midt-Norge var klosteret i besittelse av. Hva kunne årsaken være? Først og fremst at mange barnløse par og andre testamenterte gårder til klosteret mot å få religiøse motytelser som skulle gjøre vegen gjennom skjærs-

ilden mye lettere. Da reformasjonen kom i 1536, ble alt klostergods overført til kongen. De nonnene som var igjen, fikk bo der fram til starten på 1560-tallet.

Murene fra klosterets dager er langt på veg fundament under dagens Bakke gård. I mellomtiden har den blitt både ødelagt og brent. For vel 20 år siden ble Bakke overtatt av Trondhjems grafiske forening. Da ble et høyst nødvendig vedlikehold igangsatt, slik at gårdsanlegget i dag fremstår svært fint. I høst (2014) er eiendommen blitt solgt.

På gamle prospekter virker gården dobbelt så lang som i dag. At den nå er mye

Bakke gård i dag - bare halvparten så lang som i 1821. I 1835 ble huset og gården delt mellom 2 familier - og også gårdsplassen ble delt med et plankegjerd. Til den østre delen - Rosenborg gård - bygde neste eier, Abraham Rosenvinge, nye gårdshus der hvor Industribygget nå ligger. Familien flyttet inn i 1855, men deres del av det gamle huset ble ikke revet før i 1885. Huset er bygd ca. 1770 og var opprinnelig 44 m langt. Foto: Knut L. Vik.

kortere, skyldes at den bokstavelig talt ble delt i to. En av døtrene til eieren Johannes Finne overtok sin halvdel av huset og gården. Hun var gift med Jørgen Coldevin Rosenvinge, og den nye eiendommen fikk navnet Rosenborg. Slik oppsto dette navnet både som byområde og i idrettslig sammenheng.

Særlig er det takkonstruksjonen som fascinerer oss i dag. Taket kalles säteritak. Ordet säteri kommer fra svensk og betyr stutteri eller avlsgård. Kort beskrevet er det et mindre tak oppå et større der vegglivet er trukket inn i forhold til det lenger nede på huset.

Området rundt Bakke så helt annerledes ut i 1864 enn i dag. Der Nonnegata er nå, rant det en bekk. Det var bølgende kornåkre nord for denne. Strekingen fra dagens Bakke bru til La'bekken gikk under navnet Bakkestranden. Da biskop Peder Krog eide Bakke, fikk han bygd

kirka like ved, og i år, 2014, feirer den 300-års-jubileum. Men det er et annet navn vi kan knytte til området som er en arv etter Krog, nemlig navnet Bispehaugen. Krog hadde hagen sin øst for gården. På dansk heter hage "haug", uansett et svært så beskrivende navn på området.

Lillegården

Første gang vi hører om de tre Bakklandsgårdene, er i et skrift fra 1661. Lillegården som opprinnelig het Lille Bakkland, er en av disse og ligger på kammen ut mot Duedalen. Det kjempestore leirraset som gravde ut hele Duedalen i juni 1625, omformet hele landskapet. For de første eierne var nok gården mest i bruk som landsted der selskaper og andre festligheter hadde sin naturlige plass. Det var sterke innslag av engelske gjester, og noen av disse har skrevet om gjestfriheten på Lillegården. Gerhard Schøning forteller om en spa-

Utsikt sørover fra Kristiansten i 1880. I forgrunnen ser vi Lillegården og bakenfor hus i Øvre - og Nedre allé, og til høyre for disse ser vi Singsaker gård. Helt til høyre skimter vi Gløshaugen. De to veiene er Jonsvannsvegen (til høyre) og Bergsbakken, og gården oppå haugen til venstre er Øvre Berg. Foto: Erik Olsen. Kopi fra Universitetsbiblioteket i Trondheim.

Etter 1864 gikk bygrensa rett bak husene på Lillegården. Bildet til venstre viser en grensestein fra 1864 som står bak stakittgjerdet på østsiden av husene. Merk S - siden mot Strinda. Gårdens jorder var fortsatt i Strinda. Ved grenseendringen i 1893 ble bygrensa flyttet østover til Lillegårdens grense mot naboeiendommene - til nåværende Overlege Kindts gate. Kartet s. 128 viser også denne grensa. Foto: Knut L. Vik.

spiller selvfølgelig på åskammens utseende. Vi finner også navnet på en del gamle kart.

Da sønderjyden Lorentz Johannsen ble ny eier av Lillegården i 1808, ble det for alvor fart i sakene. Et omfattende restaureringsarbeid ble satt i gang. Han var gift med datter av etatsråd Hans Carl Knudtzon og ble raskt medeier i firmaet. Knudtzon var i 1814 eier eller medeier i 13 fartøyer. Han eide det første skipet som - i 1806 - kom tilbake fra

sertur forbi Kristiansten og ”de der underliggende Gaarde Lille-Gaarden eller Svinryggen og Sinsaker”. Så langt Gerhard Schøning, en av de virkelige store trønderne på 1700-tallet. Kallenavnet Svinryggen brukt om Lillegården hen-

Kina med varer. Fra 1808 har eierne av Lillegården tilhørt den samme Knudtzonske familien – enten etternavnet har vært Johannsen, Due eller Stang - i hele åtte generasjoner. Da Sarah Marie Knudzon og hennes mann artilleriløyt-

Lillegården i dag sett fra hagesiden. Foto: Kaare Aagaard.

nant Carsten Schjødt Due, ervervet gården i 1864, ble denne familien de første fastboende på gården. Det er etter løytnanten Duedalen har fått navnet sitt.

Det er utvilsomt Lillegården som er den rikeste tradisjonsbæreren øst for Nidelva. Den mest sagnomsuste eieren har utvilsomt Broder Lysholm Knudtzon vært. Han var eier fra 1846 til 1864, og benyttet eiendommen bl. a. til sine gjester før det. Gjennom sitt sjuårige opphold nede i Europa fram til 1814 knyttet han kontakt med mange berømte perso-

ner, fra Lord Byron til Adam Oehlenschläger. Derfor var det mange som la reiseruta "by way of Tronyem" slik en av dem uttrykte det. Broder Knudtzons verdifulle bibliotek ble, også med innredning, testamentert til Videnskabs-selskabet, og ved Gunnerusbiblioteket på Kalvskinnet er det innredet et eget rom for denne gaven - Knudtzonrommet.

Elgeseter gård

Allerede rundt 1830 begynte en del folk i byen å etterlyse et tvangsarbeidshus i Trondhjem. I 1847 bevilget Sparebanken 1200 spesidaler pr. år, og året etter vedtok kommunestyret å kjøpe Elgeseter gård og opprette en anstalt der. Denne gården ble også kalt Vollan. I 1850 kom driften i gang.

Hvem var så målgruppen for tiltaket? Kommunen ønsket å anbringe "betlere, drikkfeldige og arbeidssky personer" -

Elgeseter gård (1) og fengselet på Vollan (2) før 1875. I forgrunnen ser vi Klæbuveien. Fra boka *Gamle Trondhjem i bilder* utgitt av Albert Emil Kock, 1910. Kopi fra Universitetsbiblioteket i Trondheim.

vel å merke uten dom. De fattige forestilte seg denne institusjonen som langt verre enn Tukthuset. Anstalten kunne tjene penger ved at de "innsatte" deltok i gårdsarbeid på ulike plasser, og det er indikasjoner på at de "drikkefeldige" trivdes med tilværelsen på anstalten.

Elgeseter gård i 2004. Pilen peker på grensesteinen fra 1864. Foto: Knut L. Vik.

Anstaltens forstander var i mange år Halvor Undset, Sigrid Undsets farfar. Via den store forfatteren kom bygningen inn i norsk litteratur. I den selvbiografiske romanen *Elleve år* forteller Sigrid Undset om da hun flere ganger besøkte farfaren. I boka kaller hun seg Ingvild, sikkert oppkalt etter faren Ingvald, en kjent arkeolog som døde ung. Hun forteller humoristisk om de som holder hus på anstalten. Bestefar Halvor behandlet nok de "innsatte" så humant som reglementet tillot. Helt opplagt er det i hvert fall at unge Sigrid hadde en utrolig observasjonsevne. Dermed kan en få et visst inntrykk av hvordan livet på institusjonen var. Den ble forøvrig nedlagt i 1907.

Elgeseter gård (eller Vollan) står den dag i dag på vestsiden av Klæbuveien mellom Klostergaten og Høyskoleveien. Det er litt morsomt at grensesteinen mellom Strinden og Trondhjem fra 1864 fortsatt står utenfor huset. I dag er gården "midt i byen", men da den ble in-

stitusjon i 1850, var omgivelsene svært så landlige.

Elgeseter gård eide en gang i tida store landområder. En del av dagens kjente bydelsnavn stammer fra parseller som ble solgt fra gården. En kan nevne bl. a. Gløshaugen, Lerkendal og Tempe. Det siste navnet er hentet fra en dal under fjellet Olympos i Hellas. En kan trygt si at trøndere var mye på reisefot også i gamle dager. Det var en del hester og andre dyr i midtbyen i eldre tider og det var vanlig å leie sommerbeite av Elgeseter gård. Stedsnavnet Hesthagen er et artig minne fra denne tida.

Fengselet på Vollan

I 1861 ervervet Søndre Trondhjems Amt en eiendom på Strinda, nemlig området der Vollan-fengselet ble bygd. Her hadde Klubselskabet Harmonien sin hage. Formålet var å bygge et nytt distriktsfengsel i amtet. En ny fengselslov hadde begynt å virke. Anlegget

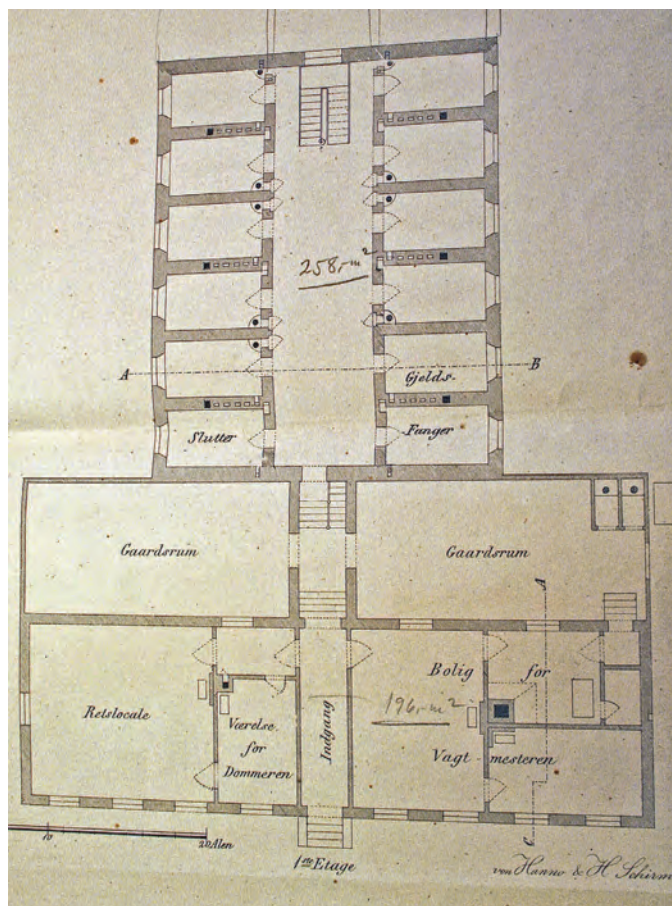
fikk 12 fangeceller, 2 gjeldsfangeceller, 1 fellesrom, vaktmesterbolig og rettslokaler. Særlig ble fengselet beryktet under 2. verdenskrig da okkupasjonsmakten gjorde bruk av anstalten. Da var det i tillegg bygd en stor trebrakke som kunne huse svært mange innsatte. I litteraturen blir fengselet viet omtale så vel i boka om Morsetfamilien *Og tok de enn vårt liv* som i Sigurd Evensmos *Englandsfarere*. Anstalten ble revet i 1972 etter en del ungdomsopptøyer der mange unge higet etter et sted å være og mente Vollen var stedet. Fengselet på Tunga sto klart til å overta da Vollen ble nedlagt i 1971.

I 2014 er det først og fremst Elgeseter gård, det fraflyttede Statsarkivet (fra 1927) og Studentersamfundet (fra 1929) som peker seg ut som signalbygg i området. I tillegg må nok nevnes hovedbygget på NTNU som jo er ganske markant i bybildet.

Kilder

Christiansen, Haakon Odd: *Singsaker*. Aktetrykkeriet, 1981.

Mykland, Knut: *Fra Søgaden til Strandgaten 1800-1880*. Trondheim bys historie, bind 3, 1996.

Arkitektene von Hanno og H. Schirmer's tegning av fengselet - av 1. etasje. Bakbygningen hadde 3 etasjer - med celler og galleri, samt oppholdsrom i 2. og 3. etasje. Kopi fra Statsarkivet i Trondheim.

Bratberg, Terje: *Trondheim byleksikon*, 2. utg. Kunnskapsforlaget, Oslo, 2008.

Knut Skjervold, f. 1943, har vært lærer i over 40 år, og har historie som fag. I de siste 30 år har interessen for lokalhistorie og sosiale forhold vært svært stor.